
Нинослав Станојловић

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ УЧЕШЋА ВАЉЕВАЦА У ПРВОМ СРПСКО-ТУРСКОМ РАТУ 1876–1877. ГОДИНЕ

Устаиак српског живља у Херцеговини и Босни 1875. године против турске феудалне владавине и угњетавања изазвао је велику међународну кризу 1875 – 1878. године, у коју су од почетка до краја биле умешане Србија и Црна Гора. Снажан одјек овог устанка довео је убрзо и до рата ове две мале балканске кнежевине против моћног Османлијског царства, чији је циљ био „ослобођење српског народа у европској Турској”.¹

Средином јуна 1876. године српска војска је мобилисана и подељена на четири самосталне оперативне групе: Моравску, Тимочку, Дринску и Ибарску војску. Српских војника било је око 125.000, заједно са добровољцима, а турских око 178.000, што редовне војске, што башибо-зука.

Кнез Милан Обреновић је 18. јуна 1876. на Делиграду објавио ратну прокламацију, а након два дана, 20 јуна, отпочеле су ратне операције.

Основна идеја српског ратног и почетног оперативног плана, чији је творац био мајор, касније генерал Сава Грујић, била је да се главне војне снаге концентришу код Алексинца и предузму офанзиву ка Нишу, а споредне снаге да се групишу и држе у дефанзиви код Зајечара, на Дрини и на правцима Јавор – Сјеница и Рашка – Нови Пазар, с тим да се предузму локални напади код Видина, Сјенице и Новог Пазара.² Војно способни житељи Округа ваљевског, њих око 5.000, били су распоређени мобилизацијским планом, а сходно Закону о устројству народне војске, у две бригаде.

Ваљевском бригадом I класе, коју су чинили обвезници од 20 до 35 година старости, командовао је артиљеријски мајор Никола Петровић. Начелник штаба бригаде био је поручник Милан Андрејевић, а ађутант

1 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. I, Београд, 1926, стр. 242-300; *Историја српског народа*, V – 1, Београд, 1981, стр. 332-340.

2 П. Опачић – С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876-1878.*, Београд, 1981, стр. 25-32; *Историја српског народа...*, стр. 383-384.

бригадира мајора Петровића, његов сии Милан Петровић, резервиста слободне професије.

Ваљевска бригада II класе обухватала је народне војнике старости од 35 до 50 година и њом је командовао пешадијски капетан II класе Павле Зарић. Ађутант му је био поручник Петар Бабић.

Обе ваљевске бригаде имале су по пет батаљона (Ваљевски, Колубарски, Подгорски, Посавски и Тамнавски), односно сваки срез Округа ваљевског давао је по један батаљон војника I и II класе.

Ваљевска војска била је у саставу Моравске дивизије, којом је командовао генерал Михаил Григоријевич Черњајев, састава 59 пешадијских батаљона, 15 коњичких ескадрона и 2 инжињеријска батаљона. Укупно 68.000 бораца ове дивизије било је концентрисано у долини Мораве са задатком да делом снага опседну Ниш, а осталим надиру према Пироту, Прокупљу и Куршумлији.

Након прикупљања на мобилизацијским местима Крушику и Ђеновцу, припадници ваљевске војске су 12. јуна 1876. положили заклетву, а сутрадан Ваљевска бригада I класе упутила се ка Алексинцу. После два дана и Ваљевској бригади II класе наређен је покрет према Крушевцу.³

До прекида ратних операција, октобра 1876. године, Ваљевци су учествовали у многим окршајима, од којих је најпознатији и по последицама најтрагичнији, био бој код Великог Извора, села у близини Зајечара.

Поменута великоизворска битка одиграла се 6. јула 1876. године. Моравскотимочка војска, у чијем саставу се налазило свих пет батаљона Ваљевске бригаде I класе и два батаљона Ваљевске бригаде II класе сукобила се са турском војском, којом је командовао Осман-паша, један од најталентованијих турских војсковођа. У жестоком сукобу, српска војска, у којој су се нарочито Ваљевци истивцали великом храброшћу и пожртвовањем, и поред почетне иницијативе, због недостатка муниције и непостојања резервних трупа, одступила је и изгубила битку.

Губици српске војске били су велики. Укупно је погинуло 440 војника (из обе ваљевске бригаде 333), рањено 1.027 (из обе ваљевске бригаде 472) и нестало 449 (из обе ваљевске бригаде 269). Погинули су и командант Ваљевске бригаде I класе Милан Петровић, командант Ваљевске бригаде II класе мајор Николај Алексијевич Кирјејев, командант Колубарског батаљона Милован Тешић, командант Ваљевског батаљона I класе Владимир Даниловић, командант Београдске бригаде I класе капетан Јаромир Шандор, 24 народних старешина, један поднаредник старог кадра и 250 редова. Рањен је и 51 народни старешина, 2 ађутанта, 2 батаљонска комесара, 2 значаја и 299 редова.

3 П. Пешић, *Наш рат с Турцима 1876/77. године*, Београд 1925, стр. 10-11, 18-53; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевна Србија*, књ. I, стр.416; Ж. Мишић, *Моје успомене*, Београд 1980, стр. 34-35.

Оваква трагедија моравскотимочке војске, одиосно Ваљеваца, изазвала је велику жалост у читавој Србији, нарочито у граду на Колубари.⁴

О даљим покретима, као и борбеним активностима ваљевске војске, најверодостојније сведочанство представља исцрпна студија непосредног учесника мајора Саве Грујића под називом „Српско-турски рат 1876-1877. године. Операције Тимочко-моравске војске” (I – IV, Београд, 1901 – 1902). Ово дело најпоузданијег историчара поменутог рата, уз још неколико објављених успомена и студија учесника ових бурних историјских догађаја, добија још више на значају жалосном чињеницом да је, сем незнатног броја појединачних докумената, српска ратна архива из овог периода нетрагом нестала током Првог светског рата.

После четири месеца ратовања и дугих дипломатских преговора Србија је закључила мир са Турском 16. фебруара 1877. године, по начелу STATUS QUO ANTE BELLUM.⁵

У рату 1876-1877. године Србија је поднела велике људске и материјалне губитке. Мала балканска кнежевина уочи рата имала је 1.353.000 становника; од мобилисаних 125.000 војника погинуло је 4.941, рањено 9.470, умрло 288 и нестало 539 обвезника. Број војника умрлих по болницама и цивилних жртава рата никад није утврђен.⁶

У само предвечерје рата, 5. фебруара 1876. године, на иницијативу др Владана Ђорђевића, основано је у Београду Друштво за приватну помоћ рањеницима и болесницима за време рата, које је убрзо променило име у Српско друштво Црвеног крста.

Прво ватрено крштење ова хуманитарна организација, која је добила и међународно признање 24. марта 1876. године, када је Кнежевина Србија потписала Женевску конвенцију, доживела је крајем јуна исте године започињањем ратних дејстава.

За време првог српско-турског рата 1876-1877. у Србији је деловало 35 пододбора Црвеног крста са око 2.000 чланова, малобројним медицинским особљем и скромном санитарском и материјалном опремом. Али и поред великих тешкоћа успели су да збрину око 50.000 избеглица и изнегују око 15.000 рањеника.

Велику санитарску помоћ Србији пружила је руска мисија Црвеног крста, која је већ средином 1876. основала своје болнице у Београду, Топчидеру, Смедереву, Свилајнцу, Јагодини, Ражњу, Делиграду, Јовановцу и Аранђеловцу. Све ове болнице су радиле током читавог рата о

4 П. Опачић – С. Скоко, н.д., стр. 72-78; Љ. Андрић, *О страдању Ваљевске војске на Великом Извору и на Тешици 1876. године*, Ваљевац, Велики народни календар за просту 1994. годину, Ваљево 1993, стр. 120-125; Архив VII, п.1, к.3, бр. 5/1. Списак рањених, умрлих и погинулих српских официра за време првог рата 1876. године, 1/4, ред. бр. 54, 61; Р.М. Драшковић, *Ваљево у прошлости*, Ваљево 1987, стр. 123-124.

5 П. Опачић, *Осврт на војне операције у српско-турском рату 1876. године*, Србија у завршној фази велике источне кризе (1877-1878.), Зборник радова, књ. 2, Београд 1980, стр. 9, 16.

6 Р. Љушић, *Досељавања, иселавања и губици становништва у нововековној Србији (1804 – 1918)*, Сеобе српског народа од XIV до XX века, Зборник радова, Београд 1990, стр. 97-98; П. Опачић – С. Скоко, н.д., стр. 176-178.

свом трошку и истовремено обилно помагале и наш Црвени крст. О количини помоћи руске мисије илустративни пример даје податак да је по одласку из своје болнице у Јагодини, оставила у магацину болнице јагодинског пододбора Црвеног крста 2088 чаршава, 930 јастука, 784 кошуље, 316 ћебета, 464 сламњаче, 102 кревета, 3900 ока тивтика и много другог санитетског материјала.⁷

Јагодински пододбор Црвеног крста основан је јуна 1876. године, под председништвом Миленка Обрадовића, професора и заступника директора Јагодинске гимназије. Поред потпредседника Миленка Тимића, деловође Алексе Новаковића, благајника Димитрија Донића, магационера Михаила Вељковића, јагодински пододбор Српског друштва Црвеног крста чинило је још двадесетак угледних грађана и грађанки Јагодине.

Осим бриге о избеглицама, новоосновни пододбор укључио се у формирање Главне резервне војне болнице, којом је руководио др Јован Валента. Ова установа, која је носила назив „Болница Црвеног крста” основана је због близине главног фронта, али и Врховне команде, која се налазила у Параћину.

Осим у поменутој, рањеници су лечени и у јагодинској Окружној болници, којом је управљао др Казимир Станишевски, окружни физикус, као и у зградама Окружног суда, Окружног начелства, Мушкој и Женској основној школи. У порти јагодинске цркве Св. Архангела Михаила били су постављени болнички шатори („чадори”), поклон руске мисије Црвеног крста.

У свим јагодинским болницама од почетка рата, јуна 1876. до априла 1877. године, укупно је лечено 1335 рањеника, а увидом у протоколе умрлих цркве Св. Архангела Михаила, утврдили смо да је у том периоду умрло 232 рањеника. Међу њима највише умрлих војника има из Крагујевачког округа – 23, Београдског – 22, Ваљевског – 20, Шабачког – 20, Алексиначког – 18, Јагодинског – 19, руских добровољаца – 15 итд.

Сви умрли војници су, без икаквог обележја, сахрањивани на јагодинском гробљу, сем неколико појединаца, чије је посмртне остатке родбина пренела у околна села.

Чињеница да је архива јагодинских болница, као и многе друге, уништена, даје подацима из протокола умрлих велики значај, истовремено упућујући истраживаче овог периода српске историје да испитају до сада неистражену историјску грађу, која је сачувала имена заборављених српских ратника.⁸

7 В. Станојевић, *Историја српског војног санитета*, Београд 1925, стр. 72-76; Х.М.Јоксимовић, *Рад нашег Црвеног крста у ратовима*, Наше ратно санитетско искуство, Београд 1925, стр. 830-837.

8 *Извештај о радњи Српског одбора Црвеног крста 1876-1878*, поднет на III редовној главној скупштини 6. јуна 1878. у Београду, Београд 1879, стр. 31; Српске новине, бр. 116 од 28. маја 1877, стр. 465-466; В. Марјановић, *Здравствена култура Јагодине у XIX веку*, Светозарево 1972, стр. 113, 177-178; Историјски архив Јагодине, Протоколи умрлих цркве јагодинске Св. Архангела Михаила, бр. 13 и 14.

У наставку изнећемо податке о војницима из Ваљевског округа, умрлих у јагодинским болницама током првог српско-турског рата 1876–1878. године.

Име и презиме (1)	Место рођења и боравка (2)	Године старости (3)	Датум смрти и примедба (4)
1. МАРКО ЈОВАНОВИЋ народни војник I класе	Бранковина	32	11. јули 1867. „умро и опојан у болници окружија јагодинског и сарањен у гробље јагодинско”
2. ЉУБОМИР МИЛОШЕВИЋ народни војник I класе	Мратишићи	30	13. јули 1876. „умро и опојан у болници Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”
3. РАДОВАН ЈЕШИЋ народни војник I класе	Планиница	28	15. јули 1876. „умро и опојан у болници Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”
4. ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ шустер народни војник из „вароши Ваљева”	Ваљevo	36	17. јули 1876. „умро у јагодинску болницу Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”
5. ЉУБОМИР КОВАЧЕВИЋ народни војник I класе	Горњи Лајковац		24. јули 1876. „умро и опојан у болници окружија јагодинског и сарањен у гробље јагодинско”
6. МИЛОШ ГОДИЋ војник	Лесковица	25	27. јули 1876. „Умро у болници Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”
7. СВЕТОЗАР РАДОВАНОВИЋ војник	Непричава	”не зна се”	27. јули 1876. „умро у болници Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”

	(1)	(2)	(3)	(4)
8.	МИЛИЋ МИЛЕНКОВИЋ војник I класе	Пауне	23	10. август 1876. „умро и опојан у болници Црвеног крста и сарањен у гробље јагодинско”
9.	МАРКО НЕГОВАНОВИЋ народни војник	Придворица	30	22. август 1876. „умро и опојан у болници окружној и сарањен у гробље јагодинско”
10.	ГРИГОРИЈЕ ЈАНКОВИЋ	Осечина	24	27. август 1876. „умро у мушкој школи и сарањен у гробље јагодинско”
11.	МАРКО КИСЕЛИЋ војник I класе	Врело	25	30. август 1876. „умро у болници окружној, опојан у капели цркве, а сарањен у гробље јагодинско”
12.	МАРКО МИНИЋ народни војник „профијант”	Вукићевица	38	8. септембар 1876. „умро у болници окружној, опојан у капели црквеној и сарањен у гробље јагодинско”
13.	НЕДЕЉКО ЛАЗАРЕВИЋ народни војник топција	Стубленица	26	14. септембар 1876. „умро у болници окружној, опојан у капели црквеној и сарањен у гробље јагодинско”
14.	ЛАЗАР МАТИЋ народни војник	Докмир	30	14. октобар 1876. „умро у болници Црвеног крста, опојан и сарањен у гробље јагодинско”
15.	ЂУРАЋ БОСИЉКОВИЋ коморција	Беомужевић	40	18. октобар 1876. „умро у окружној болници, опојан и сарањен у гробље јагодинско”
16.	МИЛИЈА КОЈИЋ народни војник	Славковица	”не зна се”	22. октобар 1876. „умро у мушкој школи у Јагодини и сарањен у гробље јагодинско”

(1)	(2)	(3)	(4)
17. АНТОНИЈЕ МАТИЋ војник I класе пешак	Кланице	"не зна се"	22. октобар 1876. „умро у окружној болници, опојан и сарањен у гробље јагодинско"
18. АНДРЕЈА ЈОВАНОВИЋ народни војник	Тулари	30	28. октобар 1876. „умро под шатрама код цркве"
19. КОНСТАНТИН ГЛИШИЋ народни војник	Горњи Лајковац	28	6. новембар 1876. „умро у начелству"
20. МАНОЈЛО РАДОИЧИЋ доброволац	Ваљево	24	13. децембар 1876. „умро у чадорима" ⁹

Резиме

Српско-турски ратови 1876-1878. године, који су довели до проглашења независности и територијалног проширења Србије, нису у довољној мери обрађени у нашој историографији, у односу на значај и место у новијој српској историји.

Нарочито је велика непознаница тачан број погинулих, умрлих од последица ратних дејстава, рањених и несталих српских војника, јер се у литератури јављају различите бројке. Зато би педантно истраживање протокола умрлих, који се чувају у историјским архивима или црквама, дало приближан број жртава ових бурних историјских догађаја.

Сврха овог рада била је да се осветли један мали сегмент из великог рата, али и изазаов и обавеза будућим истраживачима учешћа Ваљеваца у српско-турским ратовима 1876-1878. године.

Summary

Serbian-Turkish wars 1876 – 1878, which led to the proclamation of independence and territorial enlargement of Serbia were not studied in our historiography to a proper extent, in relation to its importance and place in modern Serbian history.

The exact number of the killed people, those who died from the effects of war actions, wounded and missing Serbian soldiers is especially unknown, as different numbers appear in the documents. A pedantic research of protocols of the dead which are kept in historic archives or churches, would offer an approximate number of victims of those tumultuous historical events.

The purpose of this work was to enlighten one small segment from a big war, but also, a challenge and obligation for the future researchers of the participation of the people from Valjevo in Serbian – Turkish wars 1876 – 1878.

⁹ ИАЈ, Протокол умрлих цркве јагодинске, бр. 13, стр. 51/235, стр. 51/236, стр. 52/240, стр. 53/297, стр. 55/341, стр. 57/377, стр. 56/378, стр. 60/411, стр. 64/438, стр. 67/459, стр. 69/468, стр. 74/502, стр. 77/531, стр. 91/631, стр. 94/655, стр. 96/670, стр. 98/684; Протокол..., бр.14, стр. 4/720, стр. 9/753, стр. 24/841.